

שבועית תוספת

גליון שבועי בענייני שמיטה
Weekly newsletter on the subject of shmitta

פרשת נצבים | ערב שמיטה תשפ"ב

גליון 22

שלוש קדושות לשביעית | ברכת שהחיינו בקידוש של ראש השנה

השמיטה כוללת בתוכה מצווה להשבית את האדמה להפקיר את הפירות ולהמנע ממלאכה. כמו כן היא כוללת חובה להזהר בקדושת הפירות, ובעיקר אוסרת בעשיית מלאכות קרקע. מה מבין כולם עיקר המצווה?

ה ש מ י ט ה

"השנה נזכה לחוג את שנת השמיטה בפעם ה-279 מאז חורבן הבית. השבוע אף הבאנו ציטוט מהדברים המבהילים שכתב הרידב"ז בהקדמה לפאת השולחן, ממנה נבין עד כמה הדבר בידנו, וכיצד שמירת השמיטה על ידי מספר מצומצם, יכולה לפעול ישועות ולקרב את הגאולה השלימה.

בפרשת שבוע אנו מקבלים דגש על האחריות שיש לכל אחד מאיתנו על דורות העתיד. משה רבינו הרי מניס את עם ישראל תחת הברית והשבועה. כדי להפוך לעם כפי השבועה שנשבע ה' לאבותינו.

משה רבינו מציין שהשבועה חלה גם על "ואת אשר איננו פה עמנו היום". ונחלקו רבותינו מיהם שלא עמדו שם בעת השבועה, יש הסוברים שאלו דורות ההמשך, ובשונה ממעמד הר סיני, נשמותיהם לא היו במעמד השבועה. אך יש סוברים שהכוונה לגירי צדק שנתגיירו אחר השבועה.

הנה מהגמרא בשבועות (לט.) משמע, שהברית והשבועה חלה גם על הדורות הבאים, ועד סוף כל הדורות תחול השבועה, ועוד נוסף שם וגמרא בשבת (קמו.) שאפילו גרים שנתגיירו נכנסים בשבועה, משום שמזלם היה במעמד זה. וראה במהרש"א

<<<

נדיר ושאינו נדיר...

קיום מצווה נדירה היא זכות בפני עצמה, כי הלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה. (אבות ו, א) ופירש רש"י שדברים הרבה זה כל המצוות. וממצא שצריך דרגה כדי לזכות לקיים מצוות נדירות. ובענין מצוות שאינו נוהגות באופן קבוע האריכו רבים מן האחרונים לבאר מעלתם.

מלבד זאת מבואר בחז"ל שכל מצווה היא כנגד איבר אחר, וידוע מהסתייפולר (אורחות רבינו והובא באורחות יושר) שהיה רודף לקיים מצוות נדירות כדי שכל אבריו יעמדו לתחיית המתים, ואין אנו יודעים שכר מצווה, אך עלינו להודות על עצם הזכות לקיים רצון נוסף שגילה לנו הקב"ה בתורתו.

אך בל נשכח את להט קודשו של מרן החזון איש, שמסר נפשו על קיומן מצוות השמיטה בארץ ישראל, באומרו, שמלבד העובדה שהמצווה נדירה, היא לא זכתה להתקיים אלפי שנים! ורק בדור אחרון זכינו שנסללה הדרך המעשית לקיום מצווה זו.

אמנם הנסיון מעיד, שמצוות נדירות זוכות לתשומת לב גדולה יותר, מחמת ואינו באות דרך שגרה, ועל כן הם נעשות מתוך התלהבות ושמחה. וראה ברש"י הירש (פנחס כה, כג) שחידש על פי זה מדוע הייתה התורה צריכה לגלות שתדיר ואינו תדיר, תדיר קודם. ובכך גילתה התורה את קדימות המצוות, שיש להקדים דווקא את הקבוע והנפוץ, על פני הנדיר והנחשק. הא יש לנו עדות מן התורה על יקדם של המצוות הנדירות.

בירושלמי מופיע לראשונה התייחסות לשינוי במצב הקדושה של השנה השביעית. ולכאורה יש להוכיח מדברי הירושלמי שכשם שהבדלת ראש השנה מועילה לצאת השביעית, כך גם הקידוש של ראש השנה השביעית יועיל לקדושת השביעית הנכנסת.

אלא שיש לברר כמה נקודות בענין זה. מאחר וטעם קריאת פרשת מעשרות מוזכר בירושלמי, וביארו מפרשי הירושלמי, כדוגמת הפני משה, והרידב"ז, שכל מטרת הבדלה היא לעשות היכר בין שנת הפטור ממעשרות, לשנה שמתחיל החיוב מחדש. ועל כן היה צד לגמרא שצריך לעשות זאת בפעולה ניכרת, ולהבדיל על יין בשביל שידעו להחיל תורת מעשרות בפירות. וזה תירוץ הגמרא שהבדלת ראש השנה של שמינית, היא שמבדילה ומדגישה את ההיכר בין החיוב לפטור.

ולפי הנאמר יש לדון בראיה מן הירושלמי, היות ושם מדובר רק בדיני היכר למצוות מעשר, אך לא שמענו שיש לקיים היכר בין עצם קדושת שאר השנים לקדושת שביעית.

מלבד זאת יש לחלק, מחמת והירושלמי עוסק רק בחשש טעות, אולם כאן באנו לדון בענין הודאה הנוהגת במצוות עשה, היא מצוות השמיטה הכוללת בתוכה וכמה מצוות עשה, ואין שייכותה לגזירה שחששו לטעות של האנשים בדיני מעשרות

עוד יש לעיין, מדוע לא הקשה ר' חגי לפני ר' יוסי, מהו ההיכר שעושים בכניסת השמיטה. יתר על כן, יש להחמיר בכניסת השביעית שאין נוהגת בה מעשר, ובוודאי שגם היא צריכה היכר. כמו כן מדוע הסכים להבדלה במוצאי הבדלה של שמינית, בעוד שהיו צריכים לכוון זאת בקידוש של ראש השנה. ואולי מכאן יש להביא ראיה שקידוש החג לא נסוב על קדושת השנה, כי אם על קדושת היום, וצריך עיון.

ואכן מבואר, שקידוש היום נחלק לשני עניינים שונים. גם מצד ההיכר המבואר בירושלמי בסוטה (שם) וגם מצד ההכנה לקיום מצוות השמיטה.

ובגדרי ברכת שהחיינו מצאנו שנוהגת בשעת קיום מצוות עשה, ונתן לה הרמב"ם (הלכות ברכות יא, ט) מספר כללים וכן לשונו: "כל מצוה שהיא מזמן לזמן כגון שופר וסוכה ולולב ומקרא מגילה ונר חנוכה, וכן כל מצוה ומצוה שהיא קניין לו כגון ציצית ותפילין ומזוזה ומעקה, וכן מצוה שאינה תדירה ואינה מצוייה בכל עת שהרי היא דומה למצוה שהיא מזמן לזמן, כגון מילת בנו ופדיון הבן מברך עליה בשעת נעשייתה שהחיינו". מדברי הרמב"ם עולה, שמצוה הנוהגת מזמן לזמן, טעונה ברכת שהחיינו.

<<<

הידעת?

יש סוברים שבית השלחין נקרא כך על שם שהוא שולח פירות רש"ם ב"ב סח.

הבהרה חשובה: כל המובא בגליון זה נאמר לצורך חידוש הלומדים ואין לפסוק מכה הלכה כלל! לכל שאלה יש להתיעץ עם מורה הוראה.

להצלתה צבי הירש ליב בן שרה לאה לזונג הגון במהרה ולס"ד בכל העניינים.

עם שקיעת החמה של יום שני, נזכה בעז"ה להכנס לשנת תשפ"ב - היא שנת השמיטה. מיד בהתקדש החג נזכה לקיים כמה מצוות חדשות ונדירות. מה המעלה של מצוות נדירות? ראה מסגרת 'נדיר ושאינו נדיר'.

בראש השנה אנו מברכים פעמיים 'שהחיינו'. פעם אחת בקידוש הלילה, ופעם שניה קודם התקיעה בשופר. את הברכה הזו אנו מברכים על כל מצווה הבאה לידינו. ומכיון שהשנה נזכה בכניסת השנה להתחייב במצוות השמיטה, נראה לומר שגם היא מחייבת בברכת שהחיינו. ועל כן יש לכוון בקידוש הלילה גם על הזכות להתחייב במצוות השמיטה.

חידוש זה מוזכר בכל מקום בשם הגרש"ז אוירבעך, וכן הורה הגר"ש אלישיב. גם כשנשאל מרן הדרך אמונה, השיב שצריך לכוון על מצוות השמיטה. אמנם בשיח השמיטה (ט, ב) הביא הגר"ח שאצל החזון איש לא נהגו כן. ומכל נראה שהסכימו כולם שאין הפסד בכיוונה זו ובאמת יש לעיין אם אין הפסד בצירוף כוונה לברכת שהחיינו, וראה מסגרת בענין זה בעמוד הבא. מכל מקום כדי להרחיב את ידיעת השביעית נביא כמה נידונים לחידוד עניינה של השנה השביעית דרך ברכת שהחיינו.

בפרק השביעי למסכת סוטה, מובאים דיני הקהל. כפי הידוע, התורה ציוותה לאסוף את העם במוצאי שביעית אל בית המקדש בעזרה, כדי לשמוע את המלך קורא מספר התורה. לסדר הפרשיות היתה כוונה ומטרה מכוונת. במשנה (משנה ח') מובא המלך היה קורא גם את פרשת מעשרות (דברים יד, כב). ושואל הירושלמי (שם ז, ח) מדוע קוראים דווקא את פרשת מעשרות. ומיישב, כדי לעשות היכר בין השנה השביעית לשנה השמינית. כי בשביעית לא נוהג תורת מעשרות, ולכן יש צורך לזרז את העם בצאת השמיטה לשב ולקיים את מצווה זו.

ממשיך הירושלמי: "רבי חגי בעא קומי רבי יוסי ואינו צריך להבדיל. אמר ליה כבר הבדיל מראש השנה". כוונת רבי חגי לשאול, מדוע אין חובה לעשות גם הבדלה, כדי להבדיל בין שביעית לשמינית, ולכן מתרץ, שכבר נעשתה הבדלה במוצאי שביעית.

מושג בשביעית | מזרה

שנת השבע נקראית שנת השמיטה. ומשמעותה סובלת שני עניינים. השמיטה מופיעה בפסוק "והשביעית תשטמנה ונטשתה", (שמות כג, יא) ונקראית שמיטה על שם הפלך הפירות (ספר המצוות עשין קלד) מלבד זאת השמיטה מופיעה גם לענין שמיטת כספים בפרשת ראה (דברים טו, ב) "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה". הרי ששמיטה נקראית על שם שמיטת הכספים (רמב"ן שם). בגמרא (מו"ק ב: גיטין לו.) מוזכרת השמיטה גם לגבי השבתת האדמה ואיסור מלאכה. יש הסוברים שמשמעות לשון שמיטה היא כאדם השומט חפץ ומניח לו ליפול, כן צריך המלוה לעזוב את חובו ביד הלוה. וכן בעל הבית צריך לעזוב את שדהו שיכנסו בה כדי לאכול מפרי האדמה. (אבן עזרא דברים שם)

בשבועות (שם ד"ה דורות) שכל דרשת הגמרא נסובה על גרי הצדק, אך הצאצאים של עם ישראל נכנסו בשבועה, משום ש'נשמותיהן השתהוים היו שם כשהשביעים'.

בתוך כך החיד"א (נצבים ב) ביאר, שסיבת חיוב הבנים, היא מחמת שהאב כולל בתוכו את כל הענפים העתידיים לצאת ממנו. והחתם סופר (תורת משה נצבים) תיאר זאת בלשונו הזהב: 'דכל בן נתח מאביו והוא בכח גולגולת מוח שלו עד אלף דור'.

ועל פי זה יובן הענין, שבווידי אנו אומרים, 'אבל אנחנו ואבותינו חטאנו', והתביעה על הבן היא מחמת האב. והטעם לזה הוא משום שכל פעולה הנעשית בשורש משפיעה גם על הענף, ועל כן חטא האבות הוא גם חטא על הבנים. לעומת זאת פעולה טובה או התגדלות של השורש, משפיעה לאין ערוך על הענפים.

גם בשנת השבע ניתנה בדינו הזכות לקיים מצווה שמתן שכרה בצידה. מצווה שבקיומה נאמרו דברים מבילים, ובהעדר קיומה עוד יותר. מצווה שיש לה השפעה ישירה על כל דורות ההמשך. המצווה שתכריע את פני הדור האחרון.

נשא ברכה בעת הזו, שזוכה יחדיו לקיים את מצוות השמיטה כהלכתו, ולעשות בזה נחת רוח ליצרנו, שיחמול על עמו ויחיש גאלתנו בקרוב, ונכתב ונחתם לחיים טובים, אמן.

תרי מילי בכרכת שהחיינו

הבאנו לדון בענין סברת פוסקי זמנינו, לכוון בשהחיינו של הקידוש על מצוות השמיטה.

ובאמת יסוד והדברים מן השאלה הידועה והמפורסמת, האם מותר לתחילה לפטור שתי מצוות הזקוקות לשהחיינו בכרכה אחת.

הנה במנחת שלמה (או"ח כ) כתב דאין לפטור בכרכה אחת במקום שתי המצוות לא באות מטעם אחד, משום דזהו תרי מילי. וכגון לכוון על בגד חדש ולהוציא אותו בכרכת שהחיינו של השופר. מאחר והם שני טעמים שונים. ואמנם למעשה הכריע בכתב סופר (או"ח כו) דכיל להוציא אף בתרי מילי, דלא גרע מיום השני דר"ה, בו מצינו שמברכים את השהחיינו על היום מספק, ומצרפים איתו פרי חדש (כמבואר בשו"ע או"ח תר, ב).

ובפשטות גם שביעית חשובה כתרי מילי, מאחר והיא הודאה על מצוות השבתה. ואילו קידוש היום הוא הודאה על ראשית השנה, ולכאורה היה מקום לומר דאין להוציא בקידוש היום, אמנם באופן שאין דרך אחרת, או בנד"ד שאין השביעית סיבה מספקת לברכת שהחיינו, יש להוציאה בכרכת הקידוש.

>>> ומכאן הוציאו הלומדים את החובה לברך גם על קיום מצוות השמיטה.

וראוי להתבונן איזה חלק ממצוות השמיטה מחייב בברכת שהחיינו. כי הנה שנת השבע כוללת בתוכה מספר מצוות, ונפרט בקיצור כמה מהן.

כבר בכניסת השמיטה יש מצוה שלא לעשות עבודה בקרקע, והיא כוללת בתוכה עשה ולא תעשה. יש הדורשים זאת מ'בחריש ובקציר תשבת' (שמות ל"ד, כא) ויש הדורשים זאת מ'ושבתה הארץ שבת לה' (ויקרא כ"ה, ז). ונ"ספ"ר המצוה (עשה קלה) הוסיף להוכיח זאת ממקראות רבים.

מלבד זאת יש מצוה להפקיר את גידולי הארץ, וכן מנה אותה הרמב"ם בספר המצוות (קלד). וגם היא נכללת במצוות עשה מן המקרא 'והשביעת תשמיטה ונטשתה' (משפטים כג, י"א) כמו' כן מצוות השמיטה כוללת שמיטת כספים (גיטין לו) וראוי לציין שנחלקו הראשונים אם היא משמטת בסופה או בתחילתה, מכל מקום לשיטת הללו יובן שכניסת השמיטה מחדשת את השמטת ההלוואות.

ולאור הוראת רבותינו, שיש שמצוות השמיטה היא סיבה נוספת לברכת שהחיינו, יראה להוכיח שאין ההודאה על מצוות הפקרת הפירות. או השמטת ההלוואות.

כי הנה בגמרא (ר"ה יג:) מובא, שקדושת הפרי לא נתפסת בעצם גידולו בשמיטה, אלא צריך שיקבל את חשיבותו בתוך שנת החיוב. משמעות הדברים שפרי אשר חנט קודם שנת השמיטה, נוהג בו דין שישיית אפילו שנקטף בשביעית. ומבואר שמועד ראש השנה עצמו אינו סיבה להפקר הפירות, אלא רק קביעת זמן לפירות שיחנטו מכאן ואילן, שעליהם תחול מצוות ההפקר. ועל כן דחוק לומר שכניסת השביעית היא חלות זמן האיסור, מאחר ואין המצווה נוהגת מיד בהתקדש החג.

בנוסף לכך מצאנו את החילוק הקיים בין אילן לירקות, שראש השנה שלו הוא ט"ו בשבט, כפי שפסקו בית הלל במשנה (ראש השנה א, א) שנת האילן שבמשנה עוסקת בדיני מעשרות, ויש לדון מה לגבי קדושת שביעית. והרמב"ם (שמיטה יובל ד, ט) פשט, שדין זה נאמר גם לגבי קדושת האילן, ואילו רבינו הננאל (ר"ה טו:) סובר ששנת האילן מתחילה מט"ו בשבט.

מכל מקום נשוב לדברינו אשר רצינו להוכיח, שמצוות השביעית מתקיימת בעיקר על ידי הפקר האדמה ואיסור המלאכה. וראוי להטעים את הדברים עם יסודו של החזון איש (שביעית ז, יג) לבאר את המבואר בגמרא (סוכה לט.) שלול שחנט לאחר ראש השנה נוהג בו מנהג שביעית. למרות שטרם הגיע ט"ו בשבט. והחזו"א ביאר, שעיקר שביעית היא איסור המלאכה, והיא גוררת אחריה את קביעת איסור הפירות. ולמרות שלמסקנא גם איסור הפירות מתחיל בכניסת השמיטה, מכל מקום דיו לבא מן הדין, שכל מקורו מעיקר מצוות השמיטה.

עד כה הבאנו לבאר את נקודת ההתחלה של קדושת השביעית, שהיא בעצם כניסת השנה השביעית. ויש לעיין את הדין בזמן שבית המקדש היה קיים, וכפי המבואר

(מו"ק ב:) תוספת שביעית הייתה נוהגת מן התורה, והיו אסורים במלאכה עוד לפני כניסת השמיטה, ואם כן כניסת החג לא חידשה מאומה באיסור המלאכה.

והדברים כבר מבוארים בסוגיא בסוף מסכת מכות (כא:): שם מביאה המשנה אפשרות שאדם חורש ועובר על שמונה לאוים, המשנה עוסקת באדם החורש בשביעית וביום טוב. והתקשו האחרונים (שער המלך מאכלות אסורות ח, ו. וכן בשא"ג א) כיצד יתחייב באיסור יום טוב, מאחר וקדושת השביעית קדמה לאיסור מלאכה ביום טוב, ואין זה אלא איסור כולל שאין חייבים עליו. ובשער המלך כתב לתרץ, בעשר נטיעות. וכונתו לכל המלאכות שהותרו עד ראש השנה. וכן לכל מלאכות האוקמי המובאות בפרק שני, ניתן לעשותם עד ראש השנה, ועל זה חלה ברכת השהחיינו.

"ואולי מכאן יש להביא ראיה שקידוש החג לא נסוב על קדושת השנה, כי אם על קדושת היום"

הערה זו מובילה לשאלתו הידועה של החמדת שלמה (או"ח לה), שהקשה על דברי התוספות בכמה מקומות (מו"ק ג, ד"ה מה להלן) שיש להוסיף על קדושת שביעית תוספת קטנה. וזה יקשה מכיון שגוף מועד ראש השנה מצריך תוספת מדיו יום טוב, ועל כן אין כל משמעות לתוספת קדושת שביעית, מאחר והיא נגזרת בכל אופן אחרי קדושת המועד.

לשאלה זו מצאנו מספר תשובות רחבות ומגוונות. ניתן למצוא אותן באריכות בגליון השני של תוספת שביעית. מכל מקום אין בהם כדי להעלות ארוכה להערה הנאמרת, מאחר ושם מטרת המתרגם לבאר מדוע תוספת שביעית מחייבת מן התורה כשביעית עצמה. בעוד שכאן מוכח שבכדי להתחייב בשהחיינו יש להתחייב בעצם קדושת היום.

אלא שיש להציע בכך רעיון חדש, מאחר ונתבאר יסודו של החזו"א שקדושת האילן נגזרת אחרי איסור המלאכה. יש להוסיף שאיסור המלאכה נגזר אחרי הפקר האדמה. כי בזה בנין שחלק מאיסור התורה לעשות מלאכת קרקע טמונה בהפקרת הארץ. ומחמת שהיא עומדת לרבים, אסור לבעל הבית לעשות מלאכה בחצרו. ולכאורה זה תלוי במחלוקת הבית יוסף והמהרי"ט (ראה מנחת חינוך פד) אי הפקר הוא אפקעתא דמלאכה, או הפקר האדם. ועל פי זה נבין, שתוספת שביעית לא מפקירה את הקרקע לרבים, אלא יש לנהוג בה את האיסור מלאכה, אולם עיקר האיסור מלאכה, וכן מצוות הפקר הפירות, חלים רק לאחר שחלה הפקרת האדמה. וצ"ע.

שאלות לעיון

- א. מה הדין באדם שקיבל על עצמו קדושת יום טוב מבעוד יום, האם אסור לו לעשות מלאכות בקרקע ואח"ל שאסור האם מותר לו לאכול מפירות של חביבו?
- ב. לוח שקיבל על עצמו יום טוב, האם הפקיע בכך את חובו של המלוה, ואת"ל שלא, מה הדין באופן שגם המלוה קיבל על עצמו? ושאלו כן את הגר"ח והניח בצ"ע?
- ג. באופן שקיבל על עצמו תוספת יום טוב, האם נפטר מחובת מעשרות, והאם צריך לנהוג קדושה בפירות?

האם לראש השנה יש תוספת?

בתשובת המהרי"ל (תשובה לג) מביא בשם המהר"ם מרוטנבורג, שבראש השנה אין מקדימים לקבל תוספת יום טוב, מחמת שהוא 'יומא דדינא'. ונראה שכונתו לאותם שהיו מקבלים עליהם שבת ויום טוב מפלג המנחה. אמנם בהמשך דבריו תמה על דבריו, וראה שם שתינין שקידוש הוא דאורייתא, ולכן יש הוא קובע לכניסת היום מן התורה.

מכל מקום לעיקרם של דברים מבואר, שבערב ראש השנה לא היו מקבלים תוספת יום טוב. ויש להסתפק אם הכוונה רק לתוספת ניכרת, אך דין התוספת פורתא מחול על הקודש המוזכרת בתוספות (מו"ק ד. ד"ה מה להלן), אכן כן יש לקבל. והמעייין בדבריו יבחין שכונתו לתוספת מפלג, ואפשר שמודה לענין התוספת.